

УДК 930.253:82-6(092)
DOI: 10.31866/2616-7654.8.2021.247587

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША З МОТРОНОЮ БІЛОЗЕРСЬКОЮ)

*Катерина Тімофєєва,
аспірантка
Київського національного університету
культури і мистецтва,
e-mail: voix@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6996-0566*

Мета статті полягає у науковій реконструкції епістолярного діалогу П. Куліша з матір'ю його дружини Олександри Білозерської – тещею – Мотроною Білозерською. Методологія дослідження базується, насамперед, на методах архівознавства й джерелознавства, а також на біографічному та історичному аналізі (для реконструкції життєвого й творчого шляху П. Куліша і відтворення хронологічних меж листування між адресатами), на просографічному методі, спрямованому на розширення й поглиблення біографічного матеріалу шляхом урахування людського й особистого в історії. Наукова новизна – аналіз приватного листування П. Куліша з М. Білозерською. Листи наводяться на основі копій автографів, що зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (м. Київ). Окремі з них публікуються вперше. Висновки. Внаслідок проведеного аналізу цього листування, авторка статті робить висновок про те, що зі сторінок цього листування вимальовується образ П. Куліша – турботливого й люблячого чоловіка, гарного господарника, шанобливого зятя. Адресант уособлює в собі «усе мирське». Кореспонденції П. Куліша до М. Білозерської зафіксували також інформацію біографічного характеру, що є цінним доповненням до вже відомих фактів про тогочасне життя родини Кулішів-Білозерських та доповненням до його власного просопографічного портрета. Зазвичай, листи письменника до тещі характеризуються інформативним змістом, бо були розраховані на прочитання близькою людиною. Крім того, на той час, це був один із найголовніших засобів комунікації. З погляду жанрової типології, у статті виокремлено в проаналізованій кореспонденції листи-прохання, листи-сповіді, листи-зізнання, листи-описи. У листах до тещі письменник обговорював з нею не лише побутові дрібниці з використанням ліричних відступів, пейзажних описів, а й філософські проблеми. Це свідчить про духовний зв'язок та високу культурну обізнаність представленої у публікації кореспондентської пари.

Листи подаються мовою оригіналу, лише з виправленням дрібних орфографічних помилок.

Ключові слова: епістолярій, кореспонденція, П. Куліш, М. Білозерська, інформаційний ресурс, архівні джерела, документальні матеріали, копії-листи.

Актуальність проблеми. Українське суспільство знає Пантелеймона Куліша як пророка, ментора, проповідника української національної ідеї, як письменника, літератора, критика, перекладача, етнографа, видавця, публіциста, історика, суспільно-політичного діяча, який невтомною працею заклав міцні підвалини для розвитку й розквіту українського письменства й культури загалом.

Однак його ім'я десятиліттями не лише замовчувалося (художня творчість була заборонена для українського читача), а й піддавалось остракізмові, фальшувалось, що завдало непоправних наслідків для сприйняття його нащадками. Попри тривалі несприятливі для реабілітації П. Куліша політичні обставини, митець залишив по собі чималий масив приватної кореспонденції, яка є цінним науковим джерелом, що потребує систематизації та уніфікації.

Загальновідоме твердження – П. Куліш був першим європейцем серед українців і першим українцем в Європі – ґрунтується на тому, що автор «Чорної ради» сповідував проєвропейські ідеї та принципи розвитку суспільства й культури, закладав перші підвалини для виходу українства на європейські шляхи (Слабченко, 1909).

Епістолярна спадщина П. Куліша розпорошена по різних архівних установах не лише України (у Києві, Чернігові, Львові; приватні колекції, зокрема І. Айзенштока, тощо), а й світу (у Петербурзі, Москві, Відні, Празі, Варшаві, а також в американських архівах). Уже наявність цього факту переконливо доводить непересічність постаті П. Куліша та його значення для української культури в цілому.

Приватний епістолярій П. Куліша кількісно великий (за підрахунками О. Федорука, близько 3 тисяч кореспонденцій) та інформативно насичений. Він уже неодноразово привертав увагу дослідників різних поколінь. Були опубліковані І. Каманіним «Сочинения и письма П. Кулиша» (Кулиш, 1908–1910), «Романи Кулиша» В. Петрова (1994), сучасні розвідки Є. Нахліка (2006) «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша», О. Федорука «Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. У 2 т. Листи» (2005, 2009), які засвідчили широке коло кореспондентів митця. На основі листування написано кілька монографій про життя і творчість П. Куліша, низку статей у науковій періодиці (Захаркін, 1998; Кравченко, 2012; Крутикова, 1992; Ляхова, 2008; Нахлік, 2009; Куліш, 2009; Побірченко 2010; Пустовіт, 2019; Ясь, 2014)

Сучасний етап наукового вивчення спадщини П. Куліша розпочався з видання «Повного зібрання творів Куліша» у 35-ти томах за редакцією Г. Грабовича, який так визначив місце письменника в історії української культури: «Пантелеймон Куліш є центральною, ключовою постаттю в становленні модерної української літератури і культури і водночас – рушієм і засновником новітньої української інтелектуальної, критичної думки та тих вимірів національної свідомости, які на ній будуються» (Куліш, 2005, с.7). У 2019 році Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України було анонсовано підготовку 40-ка томного видання творів і листів митця.

Незважаючи на широке опрацювання окресленої проблеми, все ж залишається багато прогалин у виявленні та науковому опрацюванні приватних кореспонденцій П. Куліша.

Мета статті полягає у науковій реконструкції епістолярного діалогу П. Куліша з матір'ю його дружини Олександрі Білозерської – тещею – Мотроною Білозерською.

Методологія дослідження базується на біографічному та історичному аналізі (для реконструкції життєвого й творчого шляху П. Куліша і відтворення хронологічних меж листування між адресатами), на просографічному методі, спрямованому на розширення й поглиблення біографічного матеріалу шляхом урахування людського й особистого в історії.

Виклад основного матеріалу. П. Кулішеві належить унікальна роль в українському громадському житті XIX ст., адже митець, за висловом англійського історика Д. Сондерса (Saunders, 1985), був однією з ключових фігур цього історичного періоду. М. Гоголь, листи якого вивчав П. Куліш, так писав про свого майбутнього дослідника: «Йому належить важливе місце в нашій літературі» (*Переписка Н. В. Гоголя*, 1988, с. 258). Влучно сказав про нього М. Драгоманов: П. Куліш – «один з українофілів – б'є в точку всесвітньої, людської культури, котра підніме наш народ» (Могиланський, 1925, с. 180). В. Щурат (1897) назвав П. Куліша «патріархом українського письменства» (с. 37). І. Дзюба (2008) нарік П. Куліша «гоноровим інтелектуалом» (с. 720). М. Жулинський (2000) зацентрував увагу на тому, що: «Куліш прагнув творити нову духовно-психологічну атмосферу в українському суспільстві, яке катастрофічно втрачало моральні і духовні основи суспільного життя під агресивним напором російського самодержавства» (с. 8). Дуже показовим для нашого суспільно-політичного сьогодення є висловлювання М. Глобенка (2009): «Куліша наше громадянство й досі не знає» (с. 316).

Епістолярний образ творчої особистості, зазвичай, складніший і об'ємніший, ніж той, що вимальовується з його творчості і загальних біографічних відомостей (Коцюбинська, 2001, с. 117). З письменницького листування постає автопортрет адресанта, його духовний образ. Насамперед це стосується П. Куліша. Листи письменника ідентифікують достовірні факти життєпису й творчості митця.

Кореспонденція, що надходила П. Кулішеві на хутір Мотронівку, бережливо зберігалася в скриньці, яка, за словами дружини письменника О. Білозерської-Куліш, ущент була заповнена цікавими листами (Шугуров, 1899, с. 17). Листування містить важливу інформацію, що дає змогу уточнити деякі моменти біографії письменника: місце проживання в той чи інший час, прізвища під якими він жив і писав, побутові умови, обставини написання та видання творів, коло спілкування, участь у громадських справах тощо. Та найбільш адекватно в епістолярних джерелах відобразилися риси просографічних портретів учасників епістолярного діалогу. З приватних кореспонденцій видно, як ставилися вони один до одного, які почуття переживали, якими були фізичний і психічний стан кожного із них у різні періоди життя, їхня національна й соціальна самоідентифікація, як розуміли вони поняття моралі, етики тощо.

Непересічний інтерес становлять листи до рідних людей. Особливо виокремлюються кореспонденції письменника до матері дружини – Мотрони Білозерської (тещі П. Куліша), копії яких зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМУ), у фонді В. Петрова (№ 243, опис № 1, справа № 204). У назві опису зазначено: «Листи П. Куліша до матері датовані 1853–1858 рр.». Таку назву опису можна пояснити тим, що в українських сім'ях споконвіку молоде подружжя називало батьків один одного матір'ю й батьком (*Новий тлумачний словник*, 1999, с. 520). У середині 50-х рр. XIX ст. епістолярне

спілкування між П. Кулішем і М. Білозерською було регулярним і доволі активним. Нині оприлюднено лише 18 кореспонденцій, якими обмінялися зять із тещею.

Пропонована добірка листів розширює наше знайомство зі згаданими епістолярними комунікантами. Зі сторінок приватних кореспонденцій постає образ одруженого тридцятилітнього, в розквіті сил, Пантелеймона Куліша, що повернувся після заслання з Тули, та його молодшої на десять років дружини Олександри. Автографи представленої нами кореспонденції зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського. Власне на їх основі і було здійснено двотомне видання «Листи» (за редакцією В. Дудка). Водночас копії усіх кореспонденцій, що подані у пропонованій статті, є також і в архівному фонді В. Петрова, який розміщений в ЦДАМЛМУ (в справі 204 зберігається 14 документів на 21 аркуші). Як зазначено у матеріалах фонду № 243, опис №1 справ постійного зберігання за 1837–1967 рр., документи були передані до ЦДАМЛМУРСР у 1969 та 1984 рр. С. Зеровою, дружиною фондоутворювача. Матеріали зібрані фондоутворювачем для дослідження, адже В. Петров, вивчав життя і творчість П. Куліша періоду 50-х рр. XIX ст. (Петров, 1929; Зайцев, 1994) і вважав його архівним письменником, оскільки основний Кулішевий науковий і творчий масив й досі розміщений на полицях архівосховищ. У згаданому вище фонді ЦДАМЛМУ зберігається лист-копія, підписаний ініціалами М. Б. (ймовірно, це Мотрона Білозерська), який вперше наводимо в пропонованій статті.

Вважаємо доцільним подати інформацію про Мотрону Василівну Білозерську, матір Олександри Білозерської (Ганни Барвінок) – дружини П. Куліша. Вона походила з поважного між панами роду Риб і Силевичів, була людиною м'якого поетичного серця і глибокого від природи розуму. Любила старосвітські пісні та народні перекази (Зеленська, 2001, с. 8). Зауважимо, що й мати П. Куліша – Катерина Гладких була мудрою жінкою, мала лагідну вдачу, розмовляла тільки рідною мовою, зберігала в пам'яті незліченні скарби українського слова – старовинні пісні, думки, казки і приказки (Пустовіт, 2019, с. 26). Можливо, саме те, що М. Білозерська характером і вдачею була схожою на матір письменника, і посприяло духовній спорідненості П. Куліша з тещею. Підтвердженням цього факту може слугувати лист П. Куліша до М. Білозерської від 18. 01. 1851 р.: *«Верьте, что Вы для меня теперь все равно, что родная мать, и каждое Ваше желание для меня священо»* (Куліш, 2009, с. 10). При першому знайомстві мати Олександри відразу зачарувала Пантелеймона своєю мовою, ласкавістю і знанням народних звичаїв і традицій. А відбулося це так: *«Якось одного літнього дня 1844 р. в Мотронівку завітав молодий літератор Пантелеймон Куліш, що товаришував зі старшим братом Олександри, студентом Київського університету, Василем Білозерським. Під час етнографічної подорожі по Чернігівській губернії він заїхав усього на дві години в Мотронівку, де й познайомився з родиною Білозерських»* (Зеленська, 2001, с. 8).

Проте мати Олександри не була прихильницею пристрасно-ніжних відносин між її дочкою і приїжджим юнаком. Жінка вважала, що Куліш їм не рівня. Рід Білозерських мав свій герб: у срібному хвилеподібному щиті дев'ять риб, які діагонально пливуть у три ряди. В голові щита – срібний, з позолоченою рукояткою, тесак (Зеленська, 2001, с. 10), а П. Куліш походив із старовинного козацького роду, з воронезьких курінних отаманів – Кулішенків, належав згодом до дворянського стану, але дворянство було втрачено, бо ніхто з роду не перебував на царський

службі (Побірченко, 2010, с. 24). Та й в особі молодого літератора Мотрона Василівна не бачила ніяких перспектив. Письменник був наполегливим і по приїзді в Петербург написав матері Олександрі листа про щире кохання до її дочки, але відповіді так і не отримав (Зеленська, 2001). Мабуть, це був перший лист, який започаткував епістолярний діалог між П. Кулішем і М. Білозерською.

Варто зробити акцент на оформлення рамки листа: звертання і закінчення, які були адресовані до М. Білозерської: «*Милая Маменька, бесценный друг наш*» (Куліш, 2009, с. 17, с. 23, с. 26, с. 32, с. 33, с. 78, с. 86, с. 105, с. 157), або ж «*Милая бесценная маменька*» (Куліш, 2009, с. 57, с. 73), що засвідчує теплі, дружньо-родинні відносини між двома адресатами. А закінчувалися листи: «*Целую Ваши ручки. Ваш П. Кулиш*» (Куліш, 2009, с. 25, с. 32, с. 79, с. 97, с. 105), «*Целую Ваши добрые ручки. Ваш П. Кулиш*» (Куліш, 2009, с. 87), «*Целую Ваши ручки. Преданный Вам сынок*» (Куліш, 2009, с. 58), «*Весь Ваш П. Кулиш*» (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, арк. 2, арк. 5, арк. 17, арк. 9). Не менш ніжною і привітною була форма обрамлення листа від М. Білозерської: «*Милые дети мои Пантелеймон Александрович и серденько мое Сашуню, как я без вас скучила...*» (Куліш, 2009, с. 179, с. 277) та «*Я вас, мои милые дети, целую и желаю скорее видеть*» (Куліш, 2009, с. 181).

Листи до тещі П. Куліш писав, зазвичай, у легкому, невимушеному тоні, розповідаючи про своє життя з Олександрою Михайлівною в Петербурзі: «*У нас, слава Богу, всегда весело. Погода началась весенняя, и мы помышляем о даче. Дачная жизнь в Петербурге имеет особенную прелесть. Несмотря на северный климат, нигде Вы в Малороссии не увидите столько цветов, как здесь на дачах. Люди здесь больше умеют дорожить благотворною теплотою солнца и окружают свои летние жилища самыми дорогими растениями и самыми лучшими цветами. Здесь стоит только заплатить деньги, так и принесут и уберут так, как самому не придет в голову. Мы же, слава Богу, в деньгах не нуждаемся и имеем их довольно не только на необходимое, но и на разные удовольствия*» (Куліш, 2009, с. 31).

Відкритість у спілкуванні один з одним, щирість у взаєминах проглядає в усіх епістолах П. Куліша до М. Білозерської. На основі проведеного аналізу цих кореспонденцій можемо стверджувати, що між тещею і зятем була духовна спорідненість. Її можна проілюструвати, зокрема, цитатою з листа П. Куліша від 13. 05. 1853 р., в якому адресант розмірковує над філософським питанням свободи: «*Я разумею под словом свобода: совершенный произвол в употреблении своего времени и в выборе людей, с которыми желаешь видеться*» (Куліш, 2009, с. 108).

Митець висловлює свої хвилювання з властивою йому поетичністю, акторським драматизмом та справжніми переживаннями. Наведемо для прикладу лист П. Куліша до М. Білозерської з Петербурга від 06.12. 1852 р.: «*Желал бы я также получить от Вас и свою барышню, которую слишком безрассудно оставил я в Малороссии. Беденькая! Сколько она обо мне тосковала! И для чего все это? Но вот не сегодня, так завтра она засияет в моей квартире, которая мне без нее кажется тюрьмою*» (Куліш, 2009, с. 57).

Родинні листи П. Куліша на перший погляд ніби мають побутовий характер, оскільки в них часто подається опис меблів, будівлі, якихось ужиткових дрібниць. Проте це удаване твердження, тому що адресант такої кореспонденції постає передовсім в іпостасі митця, він живописує словом, витончено і поетично пише про свій побут.

Про смаки, про вишуканість, про європейскість П. Куліша можемо прочитати з його листа до М. Білозерської від 29.08.1851 р.: *«Мебель у нас, могу сказать, такая, какой Вы не найдете ни в одном из известных мне домов в борзенском уезде; но все это куплено не вдруг, а по случаю и по самому старательному выбору... мы мало по малу устраиваем себе такой комфорт, какого может только пожелать цивилизованный человек»* (Куліш, 2009, с. 23).

З листів П. Куліша до М. Білозерської постає образ уважного господарника, справжнього газди своєї господи, котрий знається на всіх тонкощах домашнього побуту. Він подає опис кухні, коридору, кімнат, приділяючи увагу меблям, а особливо – шафі, комоду та столу, який виготовив власноруч. Отже, реципієнт дізнається про столярську майстерність митця. Воістину: талановита людина – талановита в усьому.

Довірливі стосунки вкотре підтверджуються розповіддю про фінансові справи П. Куліша, адже адресант зізнається теці про свої статки та розповідає про матеріальне становище своєї сім'ї, акцентуючи увагу на економності й бережливості своєї дружини: *«Саша удивляется, куда я девал столько денег (у меня записывается только приход, а расход говорит сам за себя). А я жил так скудно, что иногда забывал заказать себе обед и довольствовался тем, что можно достать в лавках. Но деньги исчезли неизвестно куда. Теперь у хазяйки каждая копейка идет в счет, и я думаю она скоро поровняется с Ротшильдом»* (Куліш, 2009, с. 79).

Серед документів, які містяться в справі № 204 фонду № 243, є один лист-копія, що, ймовірно, належить авторству М. Білозерської, яка адресувала його своїй «кумушці» без конкретно зазначеного адресата. Лист відправлено 31 березня 1837 р. У зверненні зазначено: *«Кумушка, всех благ земных и небесных от всей души моей. Поздравляю вас с постом. Да удостоит вас Господь приобщится Тайн Святых со спокойною совестью и с миром душевным. Желаю вам провести наступающие Праздники во добром здравии и благополучии, и дождать многих и многих в совершенном благовеселии. Я, слава Богу, здорова. Дети почти все были больны, но теперь, слава Богу, выздоравливают. Надя, Николая очень болели; у Александра сильная золотуха; Помпей перенес ужасную нервную горячку, но теперь уже здоров. Виктор был опасно болен горячкою, но, благодаря попечениям доброго нашего лекаря, уже выздоравливает. Любонька и Миша все здоровы. Она на днях будет забавляться другою малюткою. Добрейший Александр Иванович, прошу засвидетельствовать мое почтение. Милых воспитаниц прошу поцеловать за меня. За сим остаюсь от души преданная. М. Б.»* (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, арк. 1). Зміст листа спонукає до висновку, що його написала, ймовірно, М. Білозерська, яка розповідає про стан здоров'я своїх 9 дітей – 3 дочок і 6 синів (Зеленська, 2001, с. 9). У кореспонденції згадуються імена як Віктора, Помпея, Олександра, Надію, Миколу, Любу, Михайла.

Висновки. Епістолярна спадщина є невід'ємною частиною життя і творчості П. Куліша. Значний інтерес становить родинна кореспонденція митця, зокрема його листи до теці – М. Білозерської, з якою П. Куліш досить активно листувався в 50-х рр. XIX ст. Зі сторінок цього листування вимальовується образ П. Куліша – турботливого й люблячого чоловіка, гарного господарника, шанобливого зятя, що уособлює в собі «усе мирське». Кореспонденції П. Куліша до М. Білозерської зафіксували також інформацію біографічного характеру, що є цінним доповненням до

вже відомих фактів про тогочасне життя родини Кулішів-Білозерських та доповненням до його власного просопографічного портрета. Зазвичай, листи письменника до тещі характеризуються інформативним змістом, бо були розраховані на прочитання близькою людиною. Крім того, на той час, це був один із найголовніших засобів комунікації. З погляду жанрової типології, виокремлюємо в проаналізованій кореспонденції листи-прохання, листи-сповіді, листи-зізнання, листи-описи. У листах до тещі письменник обговорював з нею не лише побутові дрібниці з використанням ліричних відступів, пейзажних описів, а й філософські проблеми. Це свідчить про духовний зв'язок та високу культурну обізнаність представленої у публікації кореспондентської пари.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Глобенко М. В дисгармонії. П. Куліш: письменник, філософ, громаддянин. (До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша). *Хроніка–2000*. 2009. Вип. 78. С. 316–328.
- Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.
- Жулинський М. Розуміти високе значення людини: культурництво П. Куліша як відповідь на виклики епохи. *Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження*. Львів ; Нью-Йорк : М. П. Коць, 2000. С. 7–12.
- Зайцев П. Перше кохання Шевченка; Петров В. Романи Куліша. Аліна й Костомаров. Київ : Україна 1994. 320 с.
- Захаркін С. Листування Пантелеймона Куліша з Євгеном Тимченком (1894–1895). *Київська старовина*. 1998. № 4. С. 94–108.
- Зеленська Л. Ганна Барвінок (Життєпис на основі епістолярної спадщини). Чернівці, 2001. 123 с.
- Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 448 с.
- Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне: роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і Літера ; Харків. правозахисна група, 2001. 293 с.
- Кравченко О. Життя, віддане просвітництву. (Праця і творча діяльність Пантелеймона Куліша). Умань : РВЦ «Софія», 2012. 340 с.
- Крутикова Н. Н. В. Гоголь. Исследования и материалы. Киев : Наук. думка, 1992. 312 с.
- Кулиш П. А. Сочинения и письма П. А. Кулиша в 5 т. / под ред. И. Каманина. Киев : Изд. А. М. Кулиш, 1908–1910.
- Куліш П. Повне зібрання творів / упоряд.: О. Федорук Н. Хохлова ; відп. ред. С. Захаркін. Київ : Критика, 2005. Т. 1 : Листи. 1841–1850. 648 с.
- Куліш П. Повне зібрання творів / упоряд., комент. О. Федорук. Київ : Критика, 2009. Т. 2 : Листи. 1850–1856. 672 с.
- Ляхова Ж. Епістолярій Миколи Гоголя як художнє саморозкриття особистості в дослідженнях П. Куліша. *Література та культура Полісся*. 2008. Вип. 35. С. 35–64.
- Міяковський В. Люди сорокових років (Кирило-мефодіївці в їх листуванні). *За сто літ*. [Київ] : Державне видавництво України, 1928. Кн. 2. С. 33–98.
- Могилянський М. П. О. Куліш у 90 роках (Листи й документи). *Червоний шлях*. 1925. С. 180–200.
- Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша : докум.-біогр. студія. Київ : Укр. письменник, 2006. 351 с.

- Нахлік Є. К., Нахлік О. Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколасвою : біогр.-культурол. дослідж. : з дод. невідомого листування. Львів : Простір М, 2009. 318 с.
- Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1999. Т. 4. С. 941 с.
- Пантелеймон Куліш: Листи до М. Д. Білозерського / Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; упоряд., вступна ст. і коментарі О. Федорука. Львів ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1997. 220 с.
- Переписка Н. В. Гоголя / сост.: Карпов А. А., Виролайнен М. Н. Москва : Худож. лит., 1988. Т. 2. 431 с.
- Петров В. Пантелеймон Куліш у п'ядесяти роки : життя, ідеологія, творчість / Всеукр. акад. наук. У Києві : 3 друк. Всеукр. акад. наук, 1929. 592 с.
- Побірченко Н. Життя і постать Пантелеймона Куліша у листуванні, спогадах сучасників та шанувальників : у 3 т. Умань : Жовтий О. О., 2010.
- Пустовіт В. Український письменницький епістолярій XIX ст. : відображення перебігу літературного процесу. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2019. 329 с.
- Слабченко М. До історії відношень між П. Кулішем та Т. Шевченком. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харків, 1909. Т. 18. С. 345–358.
- Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Листи П. Куліша до матері, датовані 1853–1858 рр. Ф. 243. В. Петрова, Оп. 1, Спр. 204, 21 арк.
- Шугуров Н. В. У могил П. А. Куліша и В. М. Бѣлозерского. *Киевская Старина*. 1899. № 9. 23 с.
- Щурат В. До історії останнього побуту П. Куліша у Львові. Львів : накладом Наукового Товариства імені Шевченка, 1897. 37 с.
- Ясь О. Історик і стиль: Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.). У 2 ч. Ч. 1. Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2014. 587 с.
- Saunders D. The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985. 415 p.

REFERENCES

- Hlobenko, M. (2009). V dysharmonii. P. Kulish: pysmennyk, filosof, hromadianyn. (Do 190-richchia vid dnia narodzhennia P. O. Kulisha) [In disharmony. P. Kulish: writer, philosopher, citizen. (To the 190th anniversary of the birth of PA Kulish)]. *Khronika–2000*, 78, 316–328 [in Ukrainian].
- Dziuba, I. (2008). *Taras Shevchenko. Zhyttia i tvorchist* [Taras Shevchenko. Life and Work]. Vydavnychiy dim Kyievo-Mohylianska Akademiia [in Ukrainian].
- Zhulynskyi, M. (2000). Rozumity vysoke znachennia liudyny: kulturnytstvo P. Kulisha yak vidpovid na vyklyky epokhy [Understanding the high value of a man: the culture of P. Kulish in response to the challenges of the era]. In *Panteleimon Kulish: Materialy i doslidzhennia [Panteleimon Kulish: Materials and Research.]*. Vydavnytstvo M.P. Kotz [in Ukrainian].
- Zaitsev, P. (1994). *Pershe kokhannia Shevchenka [Shevchenko's first love]* Petrov, V. Romany Kulisha. Alina y Kostomarov [Kulish's novels. Alina y Kostomarov]. Ukraine [in Ukrainian].
- Zakharkin, S. (1998). Lystuvannia Panteleimona Kulisha z Yevhenom Tymchenkom [Correspondence of Panteleimon Kulish with Yevhen Tymchenko]. *Kyivska starovyna*, (4), 94–108 [in Ukrainian].
- Zelenska, L. (2001). *Hanna Barvinok (Zhyttiepys na osnovi epistoliarnoi spadshchyny) [Hanna Barvinok (Biography based on epistolary heritage)]*. Chernihiv [in Ukrainian].
- Ivashkiv, V. (2009). *Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradyhma rannoi tvorchosti Panteleimona Kulisha [Artistic, Literary and Folkloristic Paradigm of Panteleimon Kulish's*

- Early Work*]. Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Kotsiubynska, M. (2001). *Zafiksovane i netlinne: rozdumy pro epistoliarnu tvorchist [Fixed and imperishable: reflections on epistolary creativity]*. Spirit and Letter; Kharkiv: Human rights group [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (2012). *Zhyttia, viddane prosvitnytstvu. Pratsia i tvorcha diialnist Panteleimona Kulisha [A life devoted to enlightenment. The work and creative activity of Panteleimon Kulish]*. RVTs "Sofia" [in Ukrainian].
- Krutikova, N. (1992). *N. V. Gogol'. Issledovaniya i materialy [N.V. Gogol. Research and materials]*. Naukova dumka [in Russian].
- Kulysh, P. A. (1908–1910). *Sochineniya i pis'ma P. A. Kulisha [Works and letters of P. A. Kulish]* (Vols.1–5). Yzdatel A. M. Kulysh [in Russian].
- Kulish, P. (2005). *Povne zibrannia tvoriv [Complete collection of works]*. (Vol. 1: Letters. 1841–1850; O. Fedoruk, N. Khokhlova, Comps.; S. Zakharkin, Ed.). Krytyka [in Ukrainian].
- Kulish, P. (2009). *Povne zibrannia tvoriv [Complete collection of works]* (Vol. 2: Letters. 1850–1856; O. Fedoruk, Comp.). Krytyka [in Ukrainian].
- Liakhova, Zh. (2008). *Epistoliarii Mykoly Hoholia yak khudozhnie samorozkryttia osobystosti v doslidzhenniakh P. Kulisha [Nikolai Gogol's epistolary as an artistic self-disclosure of personality in P. Kulish's research]*. *Literatura ta Kultura Polissia*, 35, 35–64 [in Ukrainian].
- Miiakovskiy, V. (1928). *Liudy sorokovykh rokiv (Kyrylo-mefodiivtsi v yikh lystuvannia) [People in their forties (Cyril and Methodius in their correspondence)]*. In *Za sto lit [For a Hundred Years]* (Book 2, pp. 33–98). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Mohylianskiy, M. (1925). *P. O. Kulish u 90 rokakh (Lysty y dokumenty) [P. Kulish in 90 years (Letters and documents)]*. *Chervonyi shliakh*, 180–200 [in Ukrainian].
- Nakhlik, Ye. (2006). *Podruzhnje zhyttia i pozashliubni romany Panteleimona Kulisha [Marital life and extramarital novels of Panteleimon Kulish: Dokum.-biogr. studio]*. Ukrainyskiy pysmennyk [in Ukrainian].
- Nakhlik, Ye. & Nakhlik, O. (2009). *Panteleimon Kulish mizh Paraskoiu Hlibovoiu i Horpynoiu Nikolaievoiu [Panteleimon Kulish between Paraska Hlibova and Horpyna Nikolaieva]*. Prostir M [in Ukrainian].
- Yaremenko, V., & Slipushko, O. (Comp.) (1999). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]* (Vol. 4, p. 941). Aconite [in Ukrainian].
- Fedoruk, O. (Comp.) (1997). *Panteleimon Kulish: Lysty do M. D. Bilozerskoho [Panteleimon Kulish: Letters to M.D. Belozerskiy]*. Vydavnytstvo M. P. Kots [in Ukrainian].
- Karpov, A. A., & Virolainen, M. N. (Comps.). (1988). *Perepiska N. V. Gogolya [Correspondence of N. V. Gogol]*. Khudozhestvennaya literature [in Russian].
- Petrov, V. (1929). *Pantelymon Kulish u piadesiati roky. Zhyttia. Ideolohiia. Tvorchist [Panteleimon Kulish in the fifties. Life. Ideology. Art]*. Drukarnia Vseukrainskoi akademii nauk [in Ukrainian].
- Pobirchenko, N. (2010). *Zhyttia i postat Panteleimona Kulisha u lystuvanni, spohadakh suchasnykiv ta shanuvannykiv [The life and figure of Panteleimon Kulish in correspondence, memoirs of contemporaries and admirers]* (Vols. 1–3.). Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].
- Pustovit, V. (2019). *Ukrainskyi pysmennytskyi epistoliarii KhIKh st. : vidobrazhennia perebihu literaturnoho protsesu [Ukrainian literary epistolary of the 19th century. : reflection of the literary process]*. Vydavnytstvo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian].
- Slabchenko, M. (1919). *Do istorii vidnoshen mizh P. Kulishem ta T. Shevchenkom [On the history of relations between P. Kulish and T. Shevchenko]*. *Sbornik Khar'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva*, 18, 345–358 [in Ukrainian].
- Kulish, P. (1853–1858). *Lysty P. Kulisha do materi, datovani 1853–1858 rr.* Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. (Fund 243. V. Petrova, Description 1, Case 204, 21 sh.) [in Ukrainian].

- Shuhurov, N. (1899). U mohyl P. A. Kulysha y V. M. Belazerskoho [At the graves of P. Kulish and V. Belazerskyi]. *Kievskaya Starina*, (9), 23 [in Russian].
- Shchurat, V. (1897). *Do istorii ostannoho pobutu P. Kulisha u Lvovi* [To the history of P. Kulish's last life in Lviv]. Nakladom Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenkai [in Ukrainian].
- Yas, O. (2014). *Istoriy i styl: Vyznachni postati ukrainskoho istoriopysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX – 80-ti roky XX st.)*. [Historian and style: Prominent figures of Ukrainian historiography in the light of cultural epochs (beginning of the 19th – 80s of the 20th century)]. (Vol. 2). Institute of History of Ukraine NASU [in Ukrainian].
- Saunders, D. (1985). *The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850*. Canadian Institute of Ukrainian Studies [in English].

UDC 930.253:82-6(092)

Kateryna Timofeieva,
PhD Student,
Kyiv National University of Culture and Arts,
e-mail: voix@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6996-0566

THE EPISTOLARIUM AS AN INFORMATION SOURCE (ON THE EXAMPLE OF PANTELEIMON KULISH'S LETTERS TO MOTRONA BILOZERSKA)

The purpose of the article is to scientifically reconstruct the epistolary dialogue of P. Kulish with the mother of his wife Oleksandra Bilozerska – mother-in-law – Motrona Bilozerska. The research methodology is based primarily on the methods of archival and source studies, as well as on biographical and historical analysis (for the reconstruction of P. Kulish's life and creative path and reproduction of chronological boundaries of correspondence between addressees), on the prosopographical method aimed at expanding and deepening biographical material by taking into account the human and personal in history. The scientific novelty lies in the analysis of the private correspondence between P. Kulish and M. Bilozerska. The letters are based on autograph copies stored in the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine (Kyiv). Some of them are published for the first time. Conclusions. As a result of the correspondence analysis, the author of the article concludes that the image of P. Kulish emerges from the pages of these letters as a caring and loving husband, a good manager, a respectful son-in-law. The addressee embodies "everything worldly". The letters of P. Kulish to M. Bilozerska also recorded biographical information, which is a valuable addition to the already known facts about the life of the Kulish-Bilozerska family at that time and to his own prosopographical portrait. As a rule, the writer's letters to his mother-in-law are characterised by informative content because they were addressed to the family member. Besides, at that time, it was one of the most important means of communication. In the analysed correspondence, from the point of view of genre typology, the article singles out letters-requests, letters-confessions, letters-descriptions. In letters to his mother-in-law, the writer discussed with her not only everyday things using lyrical digressions, landscape descriptions, but also philosophical issues. This indicates the spiritual connection and high cultural awareness of the writer and his mother-in-law, who carried on correspondence presented in the article.

Letters are submitted in the original language, with only minor spelling corrections.

Keywords: epistolary, correspondence, P. Kulish, M. Bilozerska, information resource, archival sources, documentary materials, copies-letters.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2021 р.